

Horasan Türkçesiyle Yazılmış Bir Eser: Çox İreye Gısmе Yār

Talip DOĞAN*

ÖZ

Oğuz grubu lehçelerinin bir üyesi olan Horasan Türkçesi, ağırlıklı olarak İran'ın kuzeydoğusundaki Kuzey Horasan ve Razavi Horasan eyaletlerinde konuşulmaktadır. İran'da Horasan Türkleri, genellikle Bocnurd, Şirvan, Kuçan, Deregez, Kalat, Esfarayen, Sebzevar ve Nişabur'un kuzeyi, Cüveyn ve Çoğatay, Servilayet (Çegene) ve etrafındaki köy ve kasabalarda Fars ve Kürt unsurlarla bir arada yaşamaktadırlar.

İran'da Horasan Türkleri son yıllarda ana dillerini konu alan yayınlar ortaya koymaktadırlar. Bu yayınların bir kısmı Horasan Türkçesinin söz varlığını, halk bilimi ürünlerini, dil bilgisini ele alan çalışmalardır. Diğer bir kısmı ise, Horasan Türklerinin ana dilleriyle yazdığı edebî eserler niteliğindedir. Horasan Türklerinin ana diliyle yayımlanan edebî eserler serisine, 2017 yılında Muhammed Hisârî'nin *Çox İreye Gısmе Yār* "Çok Üzülme Yâr" adlı eseri de katılmıştır. Söz konusu eser, bir şiir kitabıdır. Hisârî'nin şiirlerinde kullandığı dil, bir taraftan Horasan Türkçesinin Bocnurd ağızını yansıtmaktadır. Bunun yanında Horasan Türkçesinin diğer ağızları ile Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarını temsil eden özellikleri de barındırmaktadır. Özellikle biçim bilgisi düzeyinde bu durum daha da belirgindir. Eserin ön sözünde, Hisârî'nin kendisi de kullandığı dilin bu özelliğini belirtme ihtiyacı duymuştur. Yazar, bütün Horasan'da anlaşılmayı istemiş ve bu amaçla bölgenin ağızlarından seçimler yaptığını ifade etmiştir. Örneğin, Horasan Türkçesinde kimi kelimelerin başında /b/'lerin korunması karakteristikdir: *bār* 'var', *bār-* 'varmak', *ber-* 'vermek'. Metinde *bār* kelimesi hem /b/'li, hem de Azerbaycan Türkçesiyle ortaklaşır biçimde /v/'li kullanılmıştır.

Eserde şiirler, iki farklı alfabeye yazılmış ve her şiirin ardından Farsça tercümesi yapılmıştır. Şiirler, bölgede Farsça için geçerli olan Arap alfabesi ve Latin temelli bir alfabe ile yan yana yazılmıştır. Latin temelli yazım, sesçil (fonetik) alfabe özelliğindedir. Nitekim yazarın kendisi de bu yazımı ortaya koyarken sesçil özellikleri yansıtmaya hedefinde olduğunu belirtmiştir.

İran'da Türkçe değişkelerin, *lingua franka* olan Farsçayla asimetrelik etkileşiminden dolayı tipolojik açıdan belirli seviyelerde değiştiği bilinmektedir. Ses bilgisinden söz dizimine uzanan çeşitli kategorilerde bu etkileşimler izlenebilmektedir. Horasan Türkçesinde Farsçadan etkileşimlerin yansımaları, diğer değişkelere göre nispeten fazla gözlemlenmektedir. Hisârî'nin şiirlerinde de söz konusu etkileşimleri ortaya koyan örnekler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lehçe, Türk lehçeleri, İran Türk ağızları, Horasan Türkçesi.

A Study Written in Khorasan Turkic: Çox İreye Gısmе Yār

ABSTRACT

Khorasan Turkic, which is a member of Oghuz group dialects, is spoken mainly in the provinces of North Khorasan and Razavi Khorasan in northeastern Iran. Khorasan Turks in Iran usually live together with Persian and Kurdish societies in Bojnourd, Shirvan, Quchan, Dargaz, Kalat, Esfarayen, Sebzevar and the north of Nishapur, Cuveyn and Cogatay, Servilayet (Çegene) and surrounding villages and towns.

In recent years in Iran, publications on the mother tongue of Khorasan Turks draw attention. Some of these publications are about the vocabulary of Khorasan Turkic, folklore products and grammar. Some of them are literary works written by Khorasan Turks in their mother tongue. In 2017, Muhammed Hisârî's *Çox İreye Gısmе Yār* "Don't be too sad lover" was also included in the series of literary works published by the Khorasan Turks. This work is a book of poetry. The language used by Hisârî in his poems reflects the Bojnourd dialect of Khorasan Turkic. In addition, it contains some of the features of the other dialects of the Khorasan Turkic and South Azerbaijani dialects. This is especially evident at the level of morphology. In the preface of the work, Hisârî himself felt the need to state this feature of the language he used. The author wanted to be understood in all Khorasan and stated that he made choices from the region. For example, in Khorasan Turkic the protection of /b/ at the beginning of the word is characteristic: *bār* 'to have', *bār-* 'to arrive', *ber-* 'to give'. The word *bār* in the text was used with both /b/ and /v/ as common in Azerbaijani.

In the book, poems were written in two different alphabets and a Persian translation of each poem was presented. The poems are written side by side with the Arabic alphabet and a Latin based alphabet that are valid for Persian in the region. Latin based writing is a phonetic alphabet. As a matter of fact, the author himself stated that while aiming at writing this, he aimed to reflect on the sound features.

It is known that the Turkic dialects changes at certain levels typologically in Iran in the face of the lingua franca Persian. These contacts can be monitored in various categories ranging from phonetics to syntax. Reflections of Persian interactions in Khorasan Turkic are relatively higher than other variables. Hisârî's poems also contain examples of such interactions.

Keywords: Dialect, Turkic dialects, Turkic dialects of Iran, Khorasan Turkic.

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-8216-0483, dogan.talip@gmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 22.09.2018; Makalenin Kabul Tarihi: 21.11.2018

1. Horasan Türkçesiyle Yayımlanan Eserler

Horasan Türkçesi, İran'ın kuzeydoğusundaki Kuzey Horasan ve Razavi Horasan eyaletleri ile Türkmenistan sınırında ve Özbekistan sınırındaki Amu Derya'nın biraz doğusunda 2 milyon civarında kişi tarafından konuşulan alt değişkelerden oluşmaktadır. İran'da Horasan Türkleri, ağırlıklı olarak Bocnurd, Şirvan, Kuçan, Deregez, Kalat, Esferayen, Sebzevar ve Nişabur'un kuzeyi, Cüveyn ve Çoğatay, Servilayet (Çegene) ve etrafındaki köy ve kasabalarda yaşamaktadırlar. Horasan Türkleri, bu bölgelerde aynı zamanda Fars ve Kürt unsurlarla bir aradadırlar (bk. Doerfer and Hesche, 2002; Heyet, 2008: 298-299; Bozkurt, 2005: 454).

Son yıllarda Horasan Türkleri, ana dillerini konu alan yayınlar ortaya koymaktadırlar. Bu yayınların bir bölümü Horasan Türkçesinin söz varlığını, halk bilimi ürünlerini, dil bilgisini ele alan çalışmalardır. Örneğin; Celal Kulîzâde Mizirci'nin 2011 yılında çıkardığı *Âşinâyî bâ Zebân-i Turkî-yi Xorasânî* "Horasan Türkçesiyle Tanışma" adındaki çalışması, Horasan Türkçesinin dil bilgisine dairdir. Çalışmada Bocnurd, Şirvan, Kuçan, Deregez gibi Horasan Türkçesi ağızları, Güney Azerbaycan Türkçesiyle karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Fatma Azizi'nin 2010 yılında yayımlanmış olduğu *Ferbeng-i Luğât-i Turkî: Turkî'nin Ferbeng Lüğeti* adlı eser, Türkçe (Horasan Türkçesi)-Farsça sözlük özelliğindedir. İsmail Salaryân'ın 2016'da yayımladığı *Temsil u Mesel. Ata Baba Sözleri Xorasan Türkçesinde*, Horasan Türkçesindeki atasözlerinin kaydedildiği bir çalışmadır. Yine aynı yazar tarafından 2017 yılında yayımlanmış olan *Nağullar Boşçası* "Masallar Boşçası" adlı eser, Horasan'ın çeşitli bölgelerinden derlenen masalları ihtiva etmektedir.

Ortaya çıkan yayınların bir bölümü ise, Horasan Türkçesinin ana dilleriyle yazdığı edebî eserler niteliğindedir. Bu anlamda Horasan Türkçesiyle yazılan ilk edebî eser, Ali Ekber Serac Ekberî'nin 2010 yılında yayımlanmış olduğu *Yad Olsın* "Hatırlansın" adlı şiir kitabıdır. Susan Kâsım Âbâdî'nin 2015 yılında yayımladığı *İreyimîş Sözləri* "Yüreğimin Sözləri" adlı kitap da yine şiir manzum bir eserdir. Horasan Türkçesinin ana diliyle yayımladığı edebî eserler serisine, 2017 yılında Muhammed Hisârî tarafından yazılmış olan *Çox İreye Gısmə Yâr* "Çok Üzülme Yâr" adlı eser de dâhil olmuştur.

2. Muhammed Hisârî ve Çox İreye Gısmə Yâr

Muhammed Hisârî, Kuzey Horasan eyaletine bağlı Bocnurd ilinin Hisar Hüseyin köyünde 1979 yılında doğmuştur. Yazar, Tahran Üniversitesinde Fars edebiyatı bölümünden mezun olmuştur. Yıllarca Tahran'da yaşadıkdan sonra, memleketi Bocnurd'a dönmüştür. Şimdilerde ise Bocnurd'da lisede öğretmenlik yapmaktadır. Son yıllarda Horasan bölgesinde Türk edebiyatı ve folkloru ile ilgilenmektedir.

Hisârî'nin eseri, *Çox İreye Gısmə Yâr* adıyla 2017 yılında Mehtab Yayınevi aracılığıyla yayımlanmıştır. Eserin beşinci sayfasında "Annemin gözyaşlarına ve büyük babamın sazına. Merhum Kerbalâ-yı Gulam Hüseyin Hisârî." olarak tercüme edilebilecek Farsça ithaf ifadeleri yer almaktadır.

Kitap, beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde klasik gazel tarzı, ikinci bölümde serbest ve modern şiirler vardır. Son 3 bölümde bayatı türünde parçalara yer verilmiştir. Bölümler şu başlıklarla başlamaktadır:

Sayfa 11'de (*elif*) *ber kîm menlên ireye gândî, sağ olsun* "Kımin benim gibi yüreği kanlıysa, sağ olsun."

Sayfa 61'de (*be*) *cox ireye gısmə yâr* "Çok üzülme yâr."

Sayfa 111'de (*pe*) *çəsməyə dışdı bir gül* "Çeşmeye düştü bir gül."

Sayfa 133'te (*te*) *ğullerine gurbân kî çekdi şimşîr* "Ellerine kurban, kılıç çekti."

Sayfa 155'te (*se*) *yağışın yerine teberdi yağa* "Yağmurun yerine baltadır yağan."

Hisârî'nin şiirlerinde tercih ettiği dil, dikkat çekicidir. Eserin dili bir yandan Horasan Türkçesinin Bocnurd ağızını yansıtmaktadır. Diğer yandan da Horasan Türkçesinin diğer ağızları ile Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarını temsil eden özellikleri de içermektedir. Bu durumu bilhassa biçim bilgisi düzeyinde gözlemlenmek mümkündür. Hisârî de, sunduğu ön sözünde kullandığı dilin bu özelliğini belirtme ihtiyacı duymuştur. Yazar, bütün Horasan'da okunup anlaşılmayı istemiş ve bu amaçla bölgenin ağızlarından seçimler yaptığını ifade etmiştir. Bu yüzden, Kuzey Horasan/Bocnurd'da önde gelen kalem sahiplerine eserini okuduğunda çoğu kimsenin, "Bu, bizim ağız değil!" dediklerini bildirmiştir. Hisârî, burada âdeta Horasan bölgesinin geneline hitap edebilecek bir "ortak dil/ortak ağız" denemesine başvurmuştur.

Hisârî, şiirlerini iki farklı alfabeyle yazmıştır. Eserinde her şiirinin ardından da Farsça tercümesini koymuştur. Şiirler, bölgede Farsça için geçerli olan Arap alfabesi ve Latin temelli bir alfabe ile yan yana yazılmıştır. Oluşturulan Latin temelli yazım, sesçil (fonetik) alfabe özelliğine sahiptir. Nitekim yazarın kendisi de bu yazımı ortaya koyarken sesçil özellikleri yansıtmayı hedeflediğini bildirmektedir. Latin temelli alfabede işaretlenerek ayrırt edilen seslerin bazıları şunlardır:

/ê/: /a(-e)/	da(-e)de ‘dedi’ (16) ¹
/ô/: /ow/	yowxâm ‘yokum’ (12)
/c/: /j/	âyâje ‘ağacı’ (16)
/ç/: /ç/	çexaram ‘çıkardım’ (12)
/ğ/: /y/	yêz ‘kız’ (72)
/ŋ/: /ng/	başenga ‘başına’ (12)
/h/: /x/	çowx ‘çok’ (40)
/k/: /k/ (art ünlüyle)	kūza ‘tepsi’ (12)
/ş/: /š/	dāšeng ‘taşın’ (16)

2. 1. Eserin dili hakkında notlar

2. 1. 1. Birincil uzun ünlüler: Ana Türkçedeki birincil uzun ünlülerin Horasan Türkçesinde kimi kelimelerde korunduğu, araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir (Doerfer, 1978: 141-142). Metinde birincil uzun ünlülü kelimeler, Latin harfli yazımda ayrıca işaretlenmiştir. Eserin Latin harfli yazımında /ā/ ünlüsü ā, /ō/ ünlüsü om, /ū/ ünlüsü ū işaretleriyle yazılmıştır. Bu tür kelimelerin bir kısmı şunlardır:

yâr < ATü. *kār ² ‘kar’ (12)	yowxâm < ATü. *yok ‘yokum’ (12)
yâlde < ATü. *kāl- ‘kaldı’ (22)	omt < ATü. *hōt ‘ateş’ (18)
yāseme < ATü. *yāš ‘gözyaşımı’ (14)	dowdayēmda < ATü. *tōtağ ‘dudağımda’ (20)
yāna < ATü. *kān ‘kana’ (14)	dowlde < ATü. *tōl- ‘doldu’ (22)
yāna < ATü. *yān ‘yana’ (16)	yōnšmāneng < ATü. *kōš- ‘koşmanın’ (30)
dāšeng < ATü. *tāš ‘taşın’ (16)	bonš < ATü. *bōš ‘boş’ (72)
owlmas < ATü. *bōl- ‘olmaz’ (20)	ūyay < ATü. *ūdı- ‘uyanık’ (74)
yowlā < ATü. yōl ‘yola’ (26)	

2. 1. 2. /ê/ ünlüsü: Kelimelerde /ê/ ünlüsü, hem Arap hem de Latin harfli yazımda gösterilmiştir. Arap harfli yazımda tutarsızlıklar olmakla birlikte kelime başında (ي), içinde (ي), (ي) ya da (ي) ile yazılmıştır. Latin harfli yazımda ise düzenli bir şekilde a(-e) kombinasyonu gösterilmiştir. /ê/ ünlüsü, kelimelerde çeşitli şekillerde bulunmaktadır. Birisi, kelime köklerinde birincil olarak korunmuştur:

Latin harfli yazım	Arap harfli yazım
da(-e)dele	دِيدِلَه ‘dediler’ (14)
ba(-e)rde	بِيرْدَه ‘verdi’ (36)
ga(-e)çde	گِيچْدَه ‘geçti’ (123)
ga(-e)tsen	گِيْتْسِين ‘gitsin’ (117)
ya(-e)dî	يِيدِي ‘yedi’ (84)
ya(-e)rda	يِيرْدَه ‘yerde’ (142)

Diğeri, ikincil suretle gelişmiştir. Kelimelerin ilk hecesinde yer alan /ô/ ünlüsü, /ê/’ye dönüşmüştür:

Latin harfli yazım	Arap harfli yazım
sa(-e)za	سِيْزَه ‘söze’ (12)

¹ Parantez içinde örneklerin geçtiği sayfa numaraları verilmiştir.

² Birincil uzun ünlülü kelimelerin ATü.’deki biçimleri için Tekin (1995) esas alınmıştır.

<i>ga(-e)rde</i>	گيرده 'gördü' (149)
<i>da(-e)nedde</i>	دنده 'dönmüş' (22)
<i>a(-e)param</i>	ايريم 'öperim' (12)
<i>a(-e)zeme</i>	ايزمه 'kendime' (24)

Ayrıca, kimi alıntı kelimelerde /b/ ve /y/ ünsüzünün yanında oluşmuştur. /é/ ünlüsü, Arap harfli yazımda kelimeler özgün biçimleriyle yazıldığı için gösterilmemiştir. Ama Latin harfli yazımda *a(-e)* ile, /é/ ünlüsü belirtilmiştir:

Latin harfli yazım	Arap harfli yazım
<i>ha(-e)ç</i>	هيج 'hiç' (28)
<i>ha(-e)yrân</i>	حيران 'hayran' (46)
<i>ja(-e)yrân</i>	جيران 'ceylan' (64)

2. 1. 3. *bâr ~ vār* ikiliği: Horasan Türkçesinde kimi kelimelerin başında /b/'lerin korunması karakteristikdir: *bâr* 'var', *bâr-* 'varmak', *ber-* 'vermek' (Doğan, 2016: 36). Diğer taraftan kelime başı /b/'lerin korunması Horasan Türkçesini, Türkmen Türkçesine de yakın kılmıştır. Metinde ise *bar* kelimesi hem /b/'li, hem de Azerbaycan Türkçesiyle ortaklaşır biçimde /v/'li kullanılmıştır:

Latin harfli yazım	Arap harfli yazım
<i>bârde</i>	بارده 'vardır' (98)
<i>bâro yovx</i>	بار و يوخ 'var ve yok' (146)
<i>vâr</i>	وار 'var' (48)

2. 1. 4. /k/ ünsüzünün durumu: Horasan Türkçesinde kelime başı /k/ ünsüzü, Oğuz grubunda Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde olduğu gibi, ötümlüleşmiştir: *yâldî* 'kaldı' (68), *yôjâfenda* 'kucağında' (72), *yôlayî* 'kulağı' (76), *yôrd* 'kurt' (16) gibi. Ama alıntı kelimelerde Farsçadan kopyalanmak suretiyle /k/ ünsüzü kullanılmaktadır:

Latin harfli yazım	Arap harfli yazım
<i>kûzane</i>	كوزه 'tepsiyi' (12)
<i>kâfer</i>	كافر 'kâfir' (14)
<i>şekâr</i>	شكار 'şikâr' (28)

Son iki kelimedede art ünlü yanındaki ünsüz, Türkiye Türkçesinde ön damaksıl (/k/ olarak) söylenmektedir. Ancak, Farsçada ve Horasan Türkçesinde sözü edilen ünsüz art damaksıldır, yani /k/'lidir.

2. 1. 5. Yönelme durumu eki, sınırlama işlevinde kullanılmıştır:

- (1) *san ešâra a(-e)dana jâneme yôrban a(-e)daram.* (28)
'Sen işaret edene kadar (edince) canımı kurban ederim.'
- (2) *tâ da(-e)yana, san yôjâfem da vo yâbila ga(-e)rar.* (28)
'Sen kucağımdasın ve halk görür, (bunu) diyene kadar.'

Yönelme durumu ekinin benzer kullanımı Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarında da tespit edilmiştir. Örneğin Erdebil bölgesi ağızlarında:

- (3) *arvad, kişi yelene ağıladı kor oldu,*
'Kadın, adam gelinceye kadar ağlayıp kör oldu.' (Karini, 2009: 259).

2. 1. 6. İlgi durumu eki, 1. şahıs zamirlerinden sonra *+iy* biçimindedir: *maneng* ‘benim’ (38). Eserin dili bu yönüyle Oğuz grubunda Türkmen Türkçesine yaklaşır.

2. 1. 7. **+lên eki:** Metinde *+lên* < *+lAyIn* eki³, “benzerlik” anlamlı tarz zarfları oluşturmuştur. Ekin, zamir ve diğer isimlere bağlanmasında farklılıklar vardır.

+lên, şahıs zamirlerine bazen belirtme durumu ekiyle bazen de yalın durumda bağlanmıştır:

- (1) *kem manî la(-e)n sane ga(-e)z da sâxlıyar,*
irayene ga(-e)z larenga bâyliyar. (54)
‘Kim benim gibi seni gözde saklar,
Yüreğini gözlerine bağlar.’
- (2) *dardeme bilmade ba(-e)k kas,*
yâ bilan yowlene âyerde sany la(-e)n. (102)
‘Derdimi bilmedi hiç kimse,
Bilen yolunu ayırdı senin gibi.’
- (3) *bar kem man la(-e)n iraye yân de sây’owlsen...* (26)
‘Her kim yüreği benim gibi kandır, sağ olsun...’

Söz konusu ek, diğer isimlere ise doğrudan getirilmiştir:

- (4) *ilderem la(-e)n mane yâxde yâhre amma.* (26)
‘Yıldırım gibi beni yaktı kahrı ama.’
- (5) *donyâne yâr getarsen,*
dayrmân la(-e)n de donyâ. (88)
‘Dünyayı kar getirsin,
Değirmen gibidir dünya.’
- (6) *yêz lareng içenda san bir, kakkelî la(-e)n yowlâ dîsmâ.* (12)
‘Kızların içinde sen bir, keklik gibi yola düşme.’

2. 1. 8. Üçüncü şahıs bildirme ekinin /r/’si, düşmüştür:

<i>ilderem de</i> ‘yıldırımdır’ (12)	<i>xarâb de</i> ‘haraptır’ (141)
<i>ga(-e)ze de</i> ‘gözüdür’ (76)	<i>yörd de</i> ‘kurttur’ (16)

Bildirme ekinin bu biçimde kullanımı, Güney Azerbaycan Türkçesi için de tipiktir (bk. Sarıkaya, 1998: 159).

2. 1. 9. **-mArAm ekinin kullanımı:** Teklik 1. şahıs olumsuz geniş zaman eki *-mArAm* biçiminde kullanılmıştır:

- (1) *galde yârem yânema,*
dardenga man ba(-e)r maram. (113)

³ Bu unsur, Eski Oğuz Türkçesinde şahıs zamirlerinden sonra *+clAyIn* biçiminde kullanılmış ve aynı şekilde benzerlik anlamı katmıştır. Örneğin, *bencileyin kimesne kulağını burmadı* (Dilçin, 1991: 42a/1435) ‘Benim gibi (kadar) kimse kulağını bükmedi.’

‘Geldi yârim yanıma,
Derdini ben vermem.’

Ekin bu biçimi, Azerbaycan Türkçesinde karakteristiktir. Teklik 1. şahıs olumsuz geniş zaman eki, Bocnurd ağzında ise *-mem* biçimindedir: *almem* ‘almam’, *bilmem* ‘bilmem’ (bk. Fázsy, 1977: 109; Doğan, 2006: 47).

2. 1. 10. Şimdiki zaman eki: Metinde şimdiki zaman eki olarak *-A* (ünsüzle biten fillerden sonra) eki kullanılmıştır. Ek, teklik 3. şahısta *-AdA < -AdI (< -A dIr < -A turur)* biçimiyle geçmiştir:

- (1) *bar bîr yânema sossey, mane bîr yana çakadâ.* (16)
‘Her biri kanıma susamış, beni bir yana çekiyor.’
- (2) *înde man yâfas îçenda, yâya da yâr yâfada.* (16)
‘Şimdi ben kafes içinde, kayada kar yağıyor.’

Şimdiki zaman eki *-A*, Horasan Türkçesinin Kuzey (Kuçan vd.), Kuzeydoğu (Gucı vd.) ve Langar ağzlarında kullanılmaktadır (Doerfer, 1998: 275; Kulîzâde Mizirci, 2011: 59). Bocnurd ağzında ise şimdiki zaman eki için *-(i)ye* biçimi kullanılmaktadır: *gêriyey* ‘görüyorsun’, *düşîye* ‘düşüyor’ (Doğan, 2016: 47). Zarf-fiil eki *-A + turur* unsurlarına dayanan bu şimdiki zaman eki, Türk dili alanında Karluk ve Kıpçak grubu lehçeleri, Kuzeydoğu grubu (Tuva, Hakas, Altay) lehçeleri ile Saha ve Çuvaş lehçelerinde de bulunmaktadır (KTLG-F: 129).

2. 1. 11. Duyulan geçmiş zaman ekinin çeşitliliği: Duyulan geçmiş zaman eki için Horasan Türkçesi ağzlarında *-(X)p turur*’dan gelişen *-(I)b* (Şirvan, Kuçan, Deregez vd.), *-(I)bdIr* (Sebzavar vd.) ve *-(I)ddI(r)* (Bocnurd) ekleri kullanılmaktadır (Kulîzâde Mizirci, 2011: 60; Doğan, 2016: 49). Metinde bu eklerin hepsi kullanılmıştır. Bununla beraber Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *-mIş* ekine de yer verilmiştir. Eklerin örnekleri, şu cümlelerde görülebilir:

- (1) *yâneme sossey owlob, na(-e)ça zâmân de sana(-e)y çen.* (56)
‘Kanıma susuz olmuş, nice zamandır senin için.’
- (2) *yôjâv’enda yatobde nâro almâ.* (36)
‘Kucağında yatmış, nar ve elma.’
- (3) *galo ga(-e)r yâna da(-e)nedde îrayemez.* (22)
‘Gel ve gör, kana dönmüş yüreğimiz.’
- (4) *man parîşân ley’a âdat a(-e)tmişam.* (42)
‘Ben, perişanlığı âdet ettim.’

2. 1. 12. Teklik 1. şahıs emir eki, ünlüyle biten fiile *-m* biçiminde gelmiştir:

- (1) *man agar dâv’a da(-e)m yâm larema,*
îraye yâna da(-e)naro çatlîyar. (54)
‘Ben dağa diyeyim gamlarımı,
Yürek kana döner ve çatlar.’

2. 1. 13. -AncA zarf-fiil eki: *-AncA*, metinde zaman bildiren bir zarf-fiil eki olarak kullanılmıştır:

- (1) *yârî ke yowl gedanja kakkeli de.* (36)

‘Yâr, yol gidince (yürüyünce) kekliktir.’

- (2) *vaytî ke yowšmâ veranja üyniar.* (42)
‘Koşma okuyunca (söyleyince) oynar.’

2. 1. 14. -AndA zarf-fiil eki: Zarf-fiil eklerinin Farsça tipli dizilişlerin etkisiyle büyük oranda çekilmesine rağmen, -AndA biçimi oldukça yaygındır:

- (1) *yêrmêz îzêem bišanda,*
yowleme man üterram. (119)
‘Kırmızı yüzüm pişince,
Yolumu ben kaybederim.’
- (2) *ayed da tony a(-e)danda,*
maneng ga(-e)zêem san da dâ. (122)
‘Bayramda düğün yapınca,
Benim gözüm sendedir.’

2. 1. 15. sâri ‘doğru’ çekim edatı: Yön gösterme işlevinde kullanılan *sâri* ‘doğru’ çekim edatı, isimlere ve zamirlere farklı durum ekleriyle bağlanmıştır. Teklik üçüncü şahıs zamirine ilgi durumu ekiyle getirilmiştir:

- (1) *owlmâs îzêem ke oneng sâre geda(-e)m,*
mane ammâ âllâtar bîr a(-e)peše. (20)
‘Olmaz yüzüm, ona doğru gideyim,
Ama beni aldatır bir öpücüğü.’

sâri ‘doğru’ çekim edatı, çokluk 1. şahıs zamirine yalın hâlde ve yönelme durumu ekiyle bağlanmıştır:

- (1) *arval âxšâmo yâ ga(-e)ja yâre,*
ây taken bîr ga(-e)ja gal bežla sâre. (30)
‘Önce, akşam ya da gece yarısında,
Ay gibi, bir gece gel bizlere doğru.’
- (2) *al dan âlde yârem sabro yârâre,*
getdyo⁴ galmade bežlara sâre. (162)
‘Elden aldı yârim sabrı ve kararı,
Gitti, gelmedi bizlere doğru.’

İsimlere ise yalın hâlde bağlanmıştır:

- (1) *agar ke yowl gedanja one ga(-e)rsen,*
sonrâ belya(-e)s sâre getmas sola(-e)yman. (38)
‘Eğer yürüyünce onu görürsen,
Sonra Belkıs’a doğru gitmez Süleyman.’

2. 1. 16. Farsçayla temaslara yansımaları: İran’da Türkçe ve Farsça, ortak coğrafyanın ve kültürel hayatın bir sonucu olarak asırlardır gelişmesini bir arada sürdürmüştür. Bu durum tabiatıyla, iki dil arasında yoğun dil bilimsel temaslara sebep olmuştur. Bunun sonucunda Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesi olan

⁴ Kitapta kelime bu şekilde yanlış yazılmış görünmektedir. Kelimenin doğru yazımı *getdeyo* şeklinde olmalıdır.

Farsça bir yandan Türkçe tipolojiye yaklaşmış, bir yandan da özellikle Yeni Farsça, gelişmesini adeta Türkçenin ocağında sürdürmüştür. Farsçanın İran'da daima resmî dil olagelmesi ve özellikle son asırlarda yönetimler eliyle kazandığı konjonktürel üstünlüğü, Türkçe karşısında baskın dil olmasının yolunu açmıştır. Bundan dolayı da İran'daki Türkçe değişkeler, Farsça karşısında belirli seviyelerde dönüşme eğilimine girmiştir. Ses bilgisinden söz dizimine uzanan çeşitli kategorilerde bu dönüşümleri izlemek mümkündür. Horasan Türkçesinde Farsçadan etkileşimlerin yansımaları, diğer değişkelere göre nispeten fazladır. Ortaya konulan eserde de bunu ortaya koyan örnekler yer almaktadır.

2. 1. 16. 1. Farsçada birleşik cümleler, diğer Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, bitimli fiillerle oluşturulmuş yan cümlelerin sıralanması yoluyla karşılanır. Türkçede ise bu tür cümleler, sıfat-fiil veya zarf-fiillerle ifade edilir. Türkçenin bu özelliği, Hint-Avrupa dillerinden ayrılan başlıca tipolojik farklılıklarından biridir. Horasan Türkçesinde fiilimsilerin kullanımı büyük oranda terk edilmiş durumdadır. Bunun yerine bağımsız cümlelerin birbiri ardına sıralanması yoluna gidilmiştir. (bk. Doğan, 2017). Aşağıdaki örneklerde fiilimsili kuruluşlar yerine, Farsça tipli dizilişler söz konusudur.

(1) *češmaneng istena galdeng, čadore bāšenga sālma.* (12)

Far. Vaqtî ser-i çeşme mi-revî, çador ser ne-kon.
'Çeşmeye gittiğinde örtüyü başına örtme.'

(2) *gil ba(-e)rar almā daraxt da vaytî yāvēš yāvadā.* (24)

Far. Sīb be derext şokufe mî-dehed, baran ki be-bāred.
'Elma ağaçta çiçeklenir, yağmur yağınca.'

(3) *man ke yowxām, gīna bāxmā...* (12)

Far. Der-mevağî ki men ne-bûdem be-āfitāb nigāh ne-kon.
'Ben olmadığımda güneşe bakma...'

2. 1. 16. 2. Yönelme durumu eki bazen, Farsçadaki eş değeri olan *be* (بِه) takısıyla karşılanmıştır:

(1) *ya(-e)tešde tā be nišabūro yōwčan.* (38)

Far. Resid be-Nişabūr ve ta be-Quçān.
'Ulaştı ta Nişabur'a ve Kuçan'a.'

(2) *owxesen ta be tabrižo xorāsān...* (38)

Far. Be-xānend ez-Tebriz ta be-Xorasān...
'Okusun Tebriz ve Horasan'a kadar.'

2. 1. 16. 3. Belirtme durumu eki, Farsça *işaret ya*'sına (ع) benzer tarzda kullanılmıştır:

(1) *yārî ke yāšlarīyo ga(-e)ze ja(-e)rān.* (36)

Far. Ān yār ki çeşm u ebruyeş çū āhū.
'O yâr ki, kaşları ve gözü ceylan.'

(2) *āxšām owlde yowxde san dan xabarî.* (50)

Far. Şeb şod u ez-tu xeberî nîst.
'Akşam oldu, yoktur senden bir haber.'

3. Sonuç

Hisârî'nin *Çox İreye Gısmeye Yâr* "Çok Üzülme Yâr" adlı şiir kitabı, Horasan Türklerinin ana diliyle verdiği az sayıdaki eserlerden biridir. Kitap, Arap ve Latin temelli olmak üzere iki farklı alfabeyle yazılmıştır. Yazarın daha çok da Latin temelli yazımda, sesçil (fonetik) özellikleri yansıtmayı hedeflediği

gözlemlenmiştir. Bu amaçla örneğin; birincil uzun ünlülü kelimelerde yer alan /ā/, /ō/ /ū/ gibi ünlüler, sırasıyla Latin temelli yazımda *ā*, *om*, *ū* işaretleriyle gösterilmiştir. /ē/ ünlüsü, Latin temelli yazımda *a(-e)* kombinasyonu ile işaretlenmiştir.

Diğer taraftan Hisârî tarafından kullanılan dil de dikkate şayandır. Eserdeki dil, ağırlıklı olarak Horasan Türkçesinin Bocnurd ağzını temsil etmektedir. Bununla beraber eserde Horasan Türkçesinin diğer ağzlarına ve Güney Azerbaycan Türkçesi ağzlarına ait özelliklere de yer verilmiştir. Söz gelişi, metinde *bār* ve *vār* kelimeleri bir arada (yani hem /b/'li hem de /v/'li) kullanılmıştır. Duyulan geçmiş zaman eki için - (I)b, -(I)bdIr, -(I)ddI(r) ve -mIş gibi Horasan Türkçesi ağzlarında ve Güney Azerbaycan Türkçesinde dağılmış bulunan biçimler tercih edilmiştir. Hisârî, bu şekilde bölgenin ağzlarından seçimler yapmakla bütün Horasan'da okunup anlaşılmayı hedeflediğini bildirmiştir.

Çeviri Yazı İşaretleri ve Kısaltmalar

/è/	kapalı /e/ ünlüsü
/ā/	uzun /a/ ünlüsü
/î/	uzun /i/ ünlüsü
/ō/	uzun /o/ ünlüsü
/ū/	uzun /u/ ünlüsü
/ġ/	art damak /g/ ünsüzü
/ĥ/	art damak /h/ ünsüzü
/ķ/	art damak /k/ ünsüzü
/ŋ/	damak /n/'si
*	Tanıklendirilmemiş şekil.
-	Fiil kök ve gövdesine gelen ek.
+	İsim kök ve gövdesine gelen ek.
ATü.	Ana Türkçe
Far.	Farsça
KTLG-F	<i>Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim</i> (2006).

Kaynakça

- Azizî, Fatma. Ferheng-i Luġāt-i Turkî: Türkî'niġ Ferheng Lüġeti, Bocnurd 2010.
- Bozkurt, Fuat. Türklerin Dili, Ankara, Kapı Yayınları, 2005.
- Dilçin, Cem. Mes'ud Bin Ahmed. Süheyl ü Nev-Bahar (İnceleme-Metin-Sözlük), Ankara, TDK Yayınları, 1991.
- Doerfer, G. (1978). "Das Chorasantürkische", TDAY-Belleten 1977, s. 127-204.
- Doerfer, G. (1998). "Turkic languages of Iran", The Turkic Languages, eds.: Lars Johanson and Éva Á. Csató, London and New York, Routledge, p. 273-282.
- Doerfer, G. & Heschke, W. (2002). "Horasan Türklerinin Tarihi ve Edebiyatı", çev.: Sultan Tulu, Türk Dünyası, sayı: 14, s. 319-336.
- Doğan, Talip. Geçeng Ginle, Horasan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme, Ankara, Akçağ Yayınları, 2016.
- Doğan, T. (2017). "Türkîye Türkçesi ve Horasan Türkçesinin Bocnurd Ağzında "Ve" Anlamında Sıralamanın Görünümü", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, sayı: 43, s. 87-105.
- Ekberî, Ali Ekber Serac. Yad Olsın, Bocnurd, Saluk Yayınevi, 2010.
- Fázszy, Szabolcs. Das Bodschnurdi, ein Türkischer Dialekt in Chorasán, Ostpersien, Zürich, 1977.
- Heyet, Cevat. Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara, TDK Yayınları, 2008.
- Hisârî, Muhammed. Çox İreye Gisme Yār, Bocnurd, Mehtab Yayınevi, 2017.
- Karini, J. (2009). "Erdebil ili ağzları". Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim, haz.: Ahmet Bican Ercilasun, vd., Ankara, TDK Yayınları, 2006.

- Kâsım Âbâdî, Susan İreyimiş Sézleri, Bocnurd, Derc-i Sohen Yayınevi, 2015.
- Kulizâde Mizirci, Celal. Âşinâyî bâ Zebân-i Turkî-yi Xorāsânî, Meşhed, Firdevsî Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Salaryân, İsmail. Temsil u Mesel, Ata Baba Sözləri Xorasan Türkçesinde, Kum, Behşâyiş Yayınevi, 2016.
- Salaryân, İsmail. Nağıllar Boxçası, Kum, Behşâyiş Yayınevi, 2017.
- Sarıkaya, M. (1998). “Güney Azerbaycan Türkçesi (fonetik-morfoloji-sentaks)”, Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Tekin, Talât. Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler, Ankara, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13, 1995.

Tıpkıbasım örnekleri

izay' dan

čexaram deraxTa har gin, sana bāxaram izay'dan
a(-e)pešeng yāxen dan owlmās, sane a(-e)param izay'dan

yēzlareng ičenda san bir, kakkeli la(-e)n yowlā dīšmā
lāčīneng ga(-e)ze de ga(-e)zem, sane tāparam izay'dan

čēšmaneng ištēna galdeng, čādore bāšēnga sāl mā
kūzane dālenga ālmā, sane tānaram izay'dan

man ke yowxām, gīna bāxmā, yār yāyāndā ča(-e)la čexmā
yāyēšeng āstēna getmā, ke man a(-e)laram izay'dan

galo bo sa(-e)za yblāy'ās, mane har nākasa sātma
maneng āhīm ilderem de, sane čāxaram izay'dan ...

۱- ایزاقدن...

چخرم درخته هر گین، سنه باخرم ایزاقدن
ایشینگ یاخندن اولماس، سینه ایبرم ایزاقدن

قزلرنگ ایچنده سن بیز، ککلی لاین یولا دیشما
لاچیننگ گزه دگزم سنه تاپرم ایزاقدن

چشمه تنگ ایستنه گلنگ، چادر باشنگه سالما
کوزه ته دالنگه الما، سینه تاپرم ایزاقدن

من که یوخام گینه باخما، قار یاقندا چنه چخما
یاشینگ استنه گتما، که من ایلمرم ایزاقدن

گل و بوسیزه قلاق اس، منه هر تاکشه ساتما
مننگ اهییم ایلدرم ده، سینه چاخرم ایزاقدن...

۱. ککلی: کبک
۲. لاجین: شاهین

۳- ایزه قرا...^۱

اغاچه اؤث یاخر اما منه خسرت یاخدا
خلقه غروه ساتر اما منه یارم ساتدا

من بو درده کمه دیمیم که مننگ تازلی یارم
غروه لرتن گزر و تازته منه ساتدا^۲

مننگ اتم دینه بیرگین که اوغل چوخ دور ایزاق
خلق بیر قوردده که هر دم ایرکه یارتدا

قارتکی ایچنده منم قورده توتده دورمه
هر بیره قاتمه سسوق منه بیر یان چکدا

ککلی دم که گزدهم قیه لرده بیامان
اینده من قفسن ایچنده ، قیه ده قار یاقدا

اخ که ایستر ایرکم داغله چایسن ولی من
داشنگ استه اتم و ایزم اوتدن قرا...^۱

۱. تیره: تلفظ محلی کلمه تریبه
۲. شاعر به معنی تکرار قافیه آگاه است

ize yārā

āyāje owt yāxar, ammā mane hasrat yāxdā
xalyē yāreva sātar, ammā mane yārem sātdā

man bo dared kema da(-e)ya(-e)m, ke maneng nāzli yārem
yāreva laman gazaro nāzene mana sātdā

maneng ātam da(-e)de bir gın ke owyēl, çowx dor izāy
xaly'bir yōrd de ke har dam iraye yāratda

yāreng içenda manam, yōrdla totedde dowreme
har bir yānema sosseyf, mane bir yāna çakadā

kakkeliyedem ke gazardem yāya lard aba(-e) amān
inde man yāfas içenda, yāya da yār yāyādā

āx ke istar irayem, dāy'lara çāpsen valī man
dāšeng āsta alemo izemam on dan yārādā ...

Yāmān dard

man na hāl nan bo yāmān darda dīza(-e)m
yowla bāxmā montazer owlā ga(-e)zem

montazer yālmā ke yowxde xabari
yār alenn dan ga(-e)jja owlde gindezem

ga(-e)jjo ta(-e)z nan mane āllātmā ke ha(e)č
čāra a(-e)tmas iraya ga(-e)jjo ta(-e)zem

yāde o ga(-e)jja xowš ke mano yār
yārī ke bāyēnda bārdi čowx izem

bīr a(-e)peš nan āšey owlī bīrbera
valikan āy'izenda yālde ga(-e)zem

getdīyo hasrate yāxde jāneme
yōlāyēnda kaška yālsen bo sa(-e)zem

san ke yowxāng irayem yālar o man
man na hāl nan bo yāmān darda dīza(-e)m

۱۴- یامان درد...

من ته حال تن بو یامان دَرده دِیِزِم^۱
یوله باخما منتظر اولما گِیِزِم

منتظر قالما که یوْخِده خبری
یار الِن دن گِیِجه اولِده گِیِندِزِم

گِیِج و تِیز تِن مِنه الاتما که هیچ
چاره اینمس ایز که گِج و تِیزِم

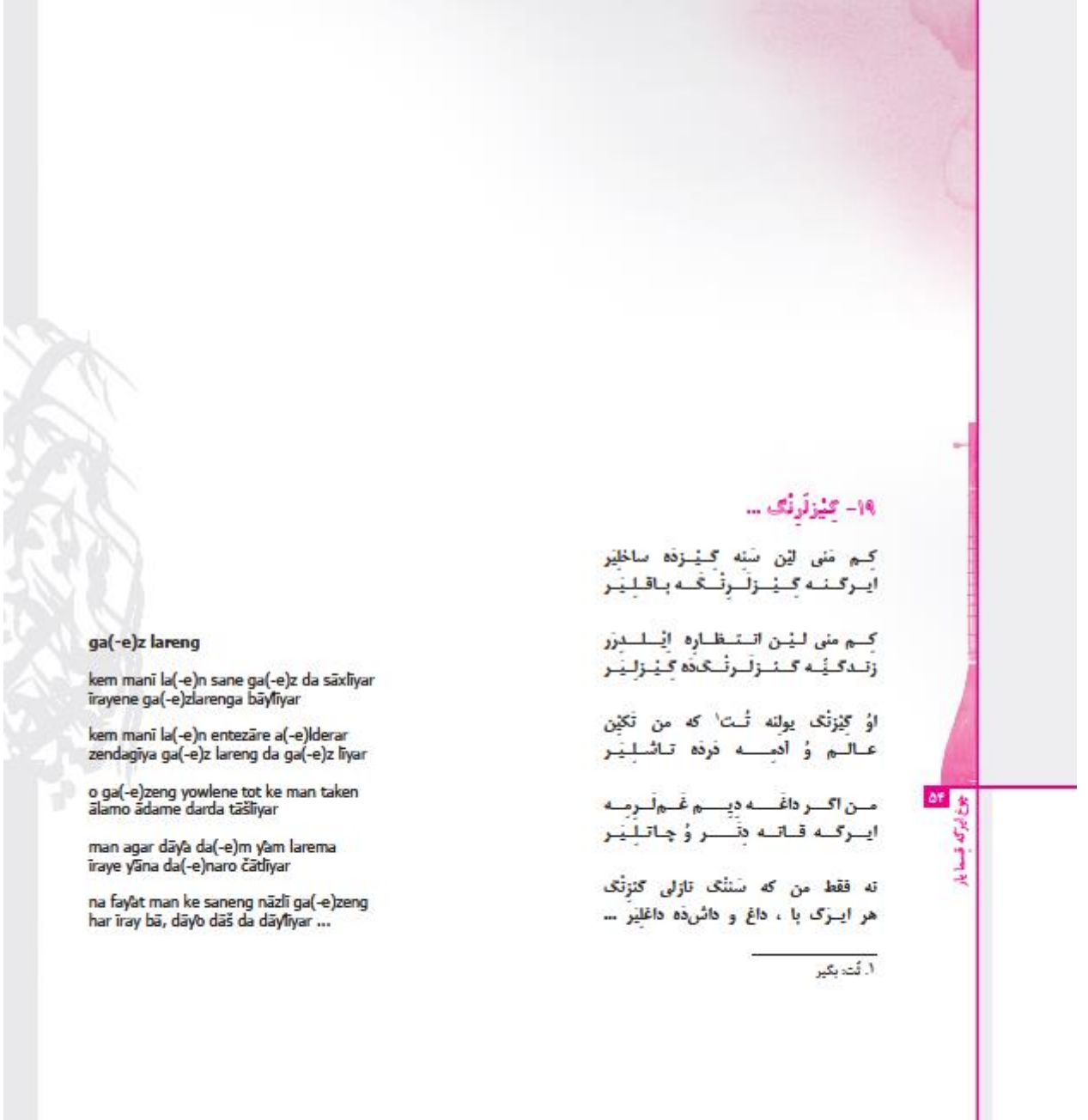
یاد او گِیِجه له خوش که من و یار
یاری که باغِنده باردی چوْخ ایزِم^۲

بیر اینِش تِن عاشیق اولدی بیر بیره
ولیکن اقی ایز تِنه قالِده گِیِزِم

گتدی و خسرتِه یاخِده چاتمه
قالِین ده کَشکِه^۳ قالِسن یوْ سِیزِم

سن که یوْخانگ ایز گِیم قالر و من
من ته حال تن بو یامان دَرده دِیِزِم ...

۱. دِیِزِم: تحمل کنم
۲. گِج و تِیز: دیر و زود
۳. ایزِم: انگور
۴. کَشکِه: کاشکی - ای کاش

۱۹- گیشلورنگ ...

کیم منی لین سنه گیزده ساخلییر
ایرگنه گیشلورنگه باقلیر

کیم منی لین انتظاره ایلدیر
زندگیه گیشلورنگه گیشلیر

اؤ گیشلورنگه یولنه تاتا که من تکین
عالم و آدمه درده تاشلییر

من اگر داغده دیم غم لومه
ایرگه قاته دیر و چاتلییر

نه فقط من که سننگ تازلی گیشلورنگ
هر ایرک با ، داغ و داشده داغلییر ...

۱. نته بکیر

ga(-e)z lareng

kem manî la(-e)n sane ga(-e)z da sâxliyar
îrayene ga(-e)z larenga bâyliyar

kem manî la(-e)n entezâre a(-e)lderar
zendagiya ga(-e)z lareng da ga(-e)z liyar

o ga(-e)zeng yowlene tot ke man taken
âlamo âdame darda tâşliyar

man agar dâya da(-e)m yâm larema
îraye yâna da(-e)naro çâtliyar

na fayât man ke saneng nâzli ga(-e)zeng
har îray bâ, dâyb dâş da dâyliyar ...

۱۳۳-

قلک بی یار اولنگ سن   غریب بیمار ائنگ سن
ایزگه اوتسه چکدنگ   من تکین زار ائنگ سن ...

ای قلک الهی که بی یار بمانی   و چون من غریب و بیمار شوی
دلیم را به آتشی کشیده‌ای   الهی که چون من زار شوی ...

falak bi yār owlāng san   yārīb bīmār owlāng san
iraye owta çakdeng   man taken zār owlāng san ...